

Quina mena d'història per al segle XXI?

Josep Fontana*

El següent text és un resum que en Josep Fontana ens féu de la conferència que ell mateix pronuncià el dia 17 de març de 2005 al saló de Graus de la facultat de Geografia i Història de la U.B., en motiu de la presentació del primer número de la present revista.

Allò que un historiador ha d'estudiar cal que tingui com objecte final els problemes reals que, d'una o altra manera, tenen a veure amb les vides dels homes i les dones, d'ahir i d'avui, amb el propòsit d'aportar coneixements que serveixin per a millorar la seva sort, encara que només sigui, que no és poc, contribuint a crear una consciència crítica. La qual cosa no té res a veure amb el fet que el nostre camp específic de treball sigui el de la prehistòria o el de la història del temps actual. La «ciència» és l'eina, no l'objecte ni la finalitat del nostre treball.

Les col·lectivitats humanes, igual que els seus membres considerats individualment, necessiten comptar amb una memòria. Sabem avui que la nostra memòria personal no és un dipòsit de representacions -un arxiu d'imatges fotogràfiques, més o menys esborrades, dels fets del passat que guardem a la ment- sinó un complex sistema de relacions que té un paper essencial en la formació de la consciència. Una cosa semblant passa amb la memòria col·lectiva, de manera que quan els historiadors treballen en ella, no es dediquen simplement a recuperar fets que estaven enterrats sota les runes de l'oblit, sinó que usen la seva capacitat de construir, a partir de la diversitat d'elements del passat que tenen al seu abast, visions globals que puguin contribuir a respondre adequadament als nous problemes que se li presenten.

* Josep Fontana (Barcelona, 1931) és professor emèrit de la Universitat Pompeu Fabra i deixeble de Vicens Vives.

Ens agradi o no, les col·lectivitats humanes funcionen a partir d'aquestes consciències col·lectives, i en la mesura en què el discurs públic tendeix a formar-les, sovint a deformat-les, l'historiador no pot restar al marge. Hem d'aspirar a participar activament en la formació de la memòria pública, si no volem abandonar un instrument tan poderós en mans dels manipuladors. Ho va entendre en els moments finals de la seva vida, quan lluitava en la resistència contra els nazis, Marc Bloch, que reivindicava la capacitat de l'historiador per canviar les coses. Una consciència col·lectiva, deïa, està formada per «una multitud de consciències individuals que s'influeixen incessantment entre elles». Per això, «formar-se una idea clara de les necessitats socials i esforçar-se a difondre-la significa introduir un gra de llevat en la mentalitat comú; donar-se una oportunitat de modificar-la una mica i, com a conseqüència d'això, d'inclinar d'alguna manera el curs dels esdeveniments, que estan regits, en darrera instància, per la psicologia dels homes». Voldria insistir en aquestes paraules de Bloch: «Formar-se una idea de les necessitats socials i esforçar-se a difondre-la», perquè em sembla un programa ideal per al treball de l'historiador.

Per sota del treball dels historiadors de cada època acostuma a haver-hi algun dels grans problemes que els preocupaven. En la primera meitat del segle XX els preocupava sobre tot la gènesi de la democràcia política i a la segona meitat el desenvolupament del capitalisme, per exemple. A nosaltres, en canvi, ens correspon el desafiament de trobar les raons dels grans fracassos del segle XX: les causes que puguin explicar la barbàrie que l'ha caracteritzat, per tal d'evitar que es reproduïxi en el futur –i cal dir que per ara el present immediat no dona lloc a massa esperances– i, sobre tot, la naturalesa dels mecanismes que, malgrat l'innegable enriquiment global que han comportat els avenços de la ciència i de la tecnologia, han creat una major desigualtat i han augmentat dramàticament les distàncies entre els països rics i els pobres, desmentint les promeses del projecte de desenvolupament formulat a la fi de la segona guerra mundial, que prometia estendre els avenços del progrés econòmic a tots els països subdesenvolupats del món.

Perquè resulta que en aquest món feliç en què se'ns deïa que hem arribat a la fi de la història, d'acord amb les darreres xifres disponibles, la pobresa augmenta. No es tracta d'especular amb les causes de la pobresa al món, ni de fer crides per

la mobilització d'ajuda humanitària, dues activitats meritòries, però que no corresponen a la nostra esfera professional. El que un historiador deu fer és investigar, amb les eines del seu ofici, els grans problemes del seu temps per ajudar altres a entendre'ls i perquè, entenent-los, ens posem entre tots a resoldre'ls. D'aquesta manera el nostre treball pot convertir-se en un ajut per aquells que intenten millorar aquest món, per poc que sigui, que encara que sigui poc haurà valgut la pena.

Tenim una responsabilitat molt greu davant d'una societat a la qual no solament hem d'explicar-li què va succeir en el passat, que en el fons és la part menys important de la nostra feina, sinó que hem d'ensenyar-li allò que Pierre Vilar anomenava «pensar històricament». La qual cosa comporta ensenyar-li a no acceptar sense crítica res del que es pretén legitimar a partir del passat i a no deixar-se enganyar per tòpics que volen jugar amb els nostres sentiments per induir-nos a no utilitzar la raó.

En aquest temps suposadament feliç, en què se'ns diu que l'evolució de la societat ha arribat ja a la perfecció, resulta que hi torna a haver, com va passar el 1968 a París, Praga o Berkeley, una generació de joves que no accepta de bon grat el món que els han donat, i que es revoltent contra ell. El mal és que aquests nous rebels, com els va passar als de 1968, actuen moguts per un refús moral, però no tenen clar el que voldrien posar en el lloc del sistema que combaten. Necessitem repensar el futur entre tots per tal de trobar sortides endavant, però el futur només es pot construir sobre la base de les experiències humanes, això és del passat, i ací el paper dels que treballem en el camp de la història és absolutament indispensable. Encara que només sigui per evitar que es segueixi intoxicant el comú de la gent amb una visió desesperançadora que sosté que tot intent de canviar les regles del joc social porta necessàriament al desastre.

En un temps com aquest, el nostre deure és implicar-nos en el món en que vivim, amb un treball que ha d'aspirar a concertar totes les veus de la societat, grans i petites, en una estructura coral i a servir per crear la mena de consciència crítica que ens ajudi a comprendre millor el present. I dic això amb la intenció que sigui alguna cosa més que una jaculatòria. Penso, per exemple, en què als que seguim considerant-nos com d'esquerra, en termes polítics, i que no renunciem a les velles valors que s'expressaven amb una paraula avui prostituïda com és la de

socialisme, la història del segle XX ens ha de servir com una mena de llibre de text on estudiar la multitud de les errades que s'han comès en el seu nom. Ho deia un gran historiador peruà, Alberto Flores Galindo, en un text que va escriure quan sabia que la seva mort era imminent, que porta el títol de «Reencontremos la dimensión utópica» i que està datat, prou significativament, el desembre de 1989: «Aunque muchos de mis amigos ya no piensan como antes, yo, por el contrario, pienso que todavía siguen vigentes los ideales que originaron el socialismo: la justicia, la libertad, los hombres. Las puertas al socialismo no están cerradas, pero se requiere pensar en otras vías. Un socialismo construido sobre otras bases, que recoja también los sueños, las esperanzas, los deseos de la gente». Del punt de vista de l'educació aquesta història ha de tenir com objectiu fonamental aportar elements que permetin de comprendre els mecanismes socials que engendren desigualtat i pobresa i ha d'atrevir-se a denunciar els prejudicis que enfronten innecessàriament uns homes amb altres, i sobre tot, a denunciar aquells que els utilitzen per agreujar aquests enfrontaments.

És una història que no té models complets: no hi ha manuals on s'ensenyi com cal fer-la, ni llibres de text que responguin al que voldríem que fos. Hi ha tot just avenços, intents puntuals. I el més probable és que no n'hi hagi mai de manuals ni de textos, perquè estic pensant en una mena de treball que caldrà que s'adapti a cada temps i a cada context. Jo diria que es tracta d'un projecte que hem d'anar inventant entre tots, no des del distanciament de la teoria, sinó des de la mateixa experiència del treball. Ha d'ésser una mena d'història que es faci en l'interior d'aquest món revolt i canviant, com demanava el meu amic Moreno Fraguinals, que ho va voler mantenir en la pràctica i va aconseguir amb això que l'exclouessin de la universitat cubana, perquè la gent independent fa nosa a tot arreu; una història que compleixi l'exigència que formulava Bloch de convertir-se en «la veu que clama en la plaça pública» i que ens ajudi, com demanava pocs dies abans de la seva mort Alberto Flores Galindo, a retrobar la dimensió de la utopia: l'esperança de que tot és encara possible. Aquesta és la mena d'història que ens cal per al segle XXI, la que pot aconseguir que la nostra feina sigui útil en termes socials. No serà fàcil de fer-la, però val la pena de provar-ho.

Josep Fontana
Març de 2005.